

УДК 371.124

СУБ'ЄКТ ТА ОСОБИСТІТЬ У РЕТРОСПЕКТИВІ РОЗВИТКУ (СЕРЕДИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)

Радул В.В., д. пед. н., професор,
завідувач кафедри педагогіки та освітнього менеджменту
Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

Радул О.С., д. пед. н., професор,
професор кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти;
Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

У статті автори показують, що з оволодінням поведінкою та психікою організм стає суб'єктом діяльності. Аналіз змісту понять «особистість» та «суб'єкт» показує, що в обох випадках ідеться про вплив соціального оточення і власної мотивації, які детермінують поведінку людини. Тварини є суб'єктами природної діяльності, зумовленої їхніми біологічними задатками; людина вирішує соціальні та суспільні завдання, коли стає суб'єктом соціальної діяльності.

Ключові слова: особистість, суб'єкт, індивід, індивідуальність, суб'єктивний досвід, діяльність, активність.

В статье авторы показывают, что, овладевая поведением и психикой, организм становится субъектом деятельности. Анализ содержания понятий «личность» и «субъект» показывает, что в обоих случаях рассматривается влияние социального окружения и собственной мотивации, детерминирующих поведение человека. Животные являются субъектами природной деятельности, заданной им биологическими задатками; человек решает социальные и общественные задачи, когда становится субъектом социальной деятельности.

Ключевые слова: личность, субъект, индивид, индивидуальность, субъективный опыт, деятельность, активность.

Radul V.V., Radul O.S. SUBJECT AND PERSONALITY IN THE RETROSPECTIVE OF DEVELOPMENT (MID 20 CENTURY – THE BEGINNING OF THE 21 CENTURY)

In the article the authors show that mastering the behavior and the psyche, the body becomes the subject of activity. An analysis of the content of the concepts of “personality” and “subject” shows that in both cases, it is a question of the influence of the social environment, and of its own motivation that determine human behavior. Animals are the subjects of natural activity, given to them by their biological instincts; a person solves public and social problems, becoming a subject of social activity.

Key words: personality, subject, individual, individuality, subjective experience, action, activity.

У взаємостосунках з оточенням людина виступає як суб'єкт, що розбудовує нову дійсність. Становлення людини як суб'єкта особливої цілеспрямованої діяльності, як суб'єкта, що творчо діє й організує діяльність в її основних людських вимірах, того, що створено нею, здійснюється тому, що «суб'єкт у своїх діяннях, в актах своєї творчої самодільності не тільки виявляється, але й твориться і визначається» [16, с. 94]. У його відносинах взаємодії, в яких лише й відбувається діяльність суб'єкта, забезпечується реальність розвитку нових форм та рівнів розвитку живого, відбувається становлення соціального як реальності універсального буття, де зростання в самоставленні перетворюється на мету, що лежить в основі його зростання як професіонала.

«Суб'єктивний досвід стає можливим лише в результаті ставлення до себе як

об'єкта, включеного в мережу об'єктивних відносин із предметами й іншими людьми. У свою чергу, зовнішні предмети стають для суб'єкта світом об'єктів, незалежних від нього і його свідомості, лише тоді, коли з'являється перший, елементарний акт самопізнання. Суб'єкт усвідомлює не лише своє залучення в об'єктивну мережу відносин, але й унікальність власної позиції у світі. Остання полягає, по-перше, у тому, що його тіло має таке місце в системі просторово-часових зв'язків, якого не ймає жодний інший суб'єкт; по-друге, у тому, що лише він має «внутрішній доступ» до власних суб'єктивних станів» [11, с. 126].

Загальний, філософський рівень – це той, на якому вирішуються питання про сутність людини, про сутність процесу самореалізації. Об'єктом дослідження є людина, що розуміється як родова істота, і

людство загалом. На соціологічному рівні вирішуються питання про шляхи й способи самореалізації особистості в конкретних соціокультурних умовах її існування. Об'єктом дослідження тут виступає соціум, конкретна суспільна структура. На психологічному рівневі аналізуються особистісні якості й конкретні зовнішні умови, що дозволяють даній особистості продуктивно самореалізуватися. Тут досліджується мотиваційна основа самореалізації, зворотний вплив об'єктивної й суб'єктивної ефективності самореалізації на особистість і діяльність суб'єкта.

Новий крок у вивченні розвитку суб'єктності протягом життєвого шляху окреслено в працях А. Деркача та Е. Сайко [7; 6]. Автори зазначають наявність у людини іманентної базової потреби в самореалізації, що має соціальну природу, зумовлену особливим, нею створеним світом й особливим способом існування. Прояви цієї потреби пов'язані з віковими особливостями розвитку в онтогенезі: для віку одного року це «дістати», «дотягнути» як виявлення себе в можливості діяти, у три роки це «Я сам», у сім років – самоствердження у формуванні розуміння «Я» та інших, у підлітковому віці це самовираження серед інших на рівних, з почуттям дорослості, потреба самовиразитися в справах, значущих для інших, у соціально цінних вчинках, в юності це здатність самовиразитися у виборі життєвого шляху, у зрілості це здатність та можливість самореалізуватися в соціально значущій і необхідній діяльності.

З огляду на вищезазначене можна констатувати, що термінологічно поняття «суб'єкт» та «особистість» розділяються тільки в радянській і пострадянській психології. Аналізуючи причини виникнення понять «особистість» та «суб'єкт», доцільно звернути увагу на те, що радянська психологія значною мірою була детермінована соціальною ситуацією (С. Рубінштейн та О. Леонтьєв). Та сама соціальна ситуація пояснювалася вченими по-різному й приводила до різних наукових концепцій.

Пересування особистості по вертикалі життєвого шляху, пов'язане зі зміною групових ситуацій мікросередовища, породжує, з одного боку, якісно визначену дольову структуру особистості, а з іншого боку – проблему формування в ній соціально-психологічної готовності до нових видів спілкування та діяльності.

На думку О. Леонтьєва [13] особистість – це індивідуальне буття суспільних відношень. Водночас він не заперечував, що є і більш високий рівень особистісного розвитку, пов'язаний не тільки із соціаль-

ною спрямованістю ієрархії мотивів, але і зі ступенем структурованості цієї ієрархії. Хоча термінологія О. Леонтьєва суттєво відрізнялася від термінів К. Левіна [10] і А. Маслоу [15], він приходив до висхідної ідеї про те, що духовні (соціальні) мотиви є важливим показником особистісного розвитку, а їх домінування в ієрархії мотивів є свідченням про особистість «другого рівня», яка є активною і здатною на вчинок, тобто на дію, яка залежить не від тиску середовища, а лише від власної інтенції, власних цілей і настанов. У цьому контексті така «особистість другого порядку» тотожна поняттю «суб'єкт». На думку О. Леонтьєва, будь-яка структурована ієрархія мотивів, в якій виокремлюються головні мотиви (або ж один головний мотив), є показником зрілості особистості.

О. Леонтьєв писав про важливість суспільної (соціальної) практики, рефлексія якої створює значення і смисли, які формують свідомість особистості. Посилаючись на ідеї І. Сеченова та Л. Виготського, що були найвагомішими фігурами в його опонентному колі, він зазначав значення інтеріоризації, віддавав перевагу соціальному чиннику в розвитку людини як особистості. Він говорив про те, що соціальна ситуація (ситуація пошуку й здобуття їжі у тварин) є стимулом для зародження та розвитку психіки навіть на перших етапах її появи-існування.

Вже в перших працях О. Леонтьєв розглядав діяльність як головну твірну психіки, рушійну силу її розвитку, що випереджає на «один крок» необхідний для її забезпечення рівень психічного життя. Діяльність – це і метод, який дозволяє діагностувати появу психіки, її розвиток та якісні зміни.

Розкриваючи динаміку формування мотивів, перетворення «тих, які є значущими» мотивами в «ті, що реально діють», а також взаємозв'язок мотивів та цілей, О. Леонтьєв довів провідне значення культури, міжособистісного спілкування для складного процесу сходження від індивіда до особистості.

У працях С. Рубінштейна (1930-ті рр.) спостерігається орієнтація на ідеї Магдебургської школи. Тому він не міг не враховувати ідеальне буття, ідеальний особистісний простір, коли робив висновок, що розвиток суб'єкта пов'язаний із його духовним, моральним самовдосконаленням.

Долаючи розрив між суб'єктивним та об'єктивним, С. Рубінштейн [16] зазначав, що об'єктивність не в тому, що особисте знання є однаковим для всіх (це неможливо, воно по своїй природі суб'єктивне), але в тому, що це знання є завершеним ці-

лим. У цій завершеності та цілісності і виявляється його об'єктивність. У цьому частково й збігаються погляди С. Рубінштейна й О. Леонтьєва. Схожість цих позицій полягає також у тому, що С. Рубінштейн акцентує увагу на об'єктивності внутрішнього світу суб'єкта, його духовного стану, пов'язує цей факт з активною діяльністю людини, але вже не стільки такої, що лише пізнає, скільки тієї, яка творить цей світ. І чим повніше і досконаліше таке творіння, тим воно об'єктивніше, тим більше воно впливає на навколишній світ, на інших людей.

С. Рубінштейн не заперечував ролі соціуму, проте водночас заперечував тотальний конформізм, він не заперечував важливості впливу зовнішнього, але акцентував увагу на внутрішньому світі суб'єкта, на його «самості». Тому для нього важливішим є аналіз внутрішніх умов, які опосередковують ефект зовнішніх впливів. Під час розгляду ролі діяльності суб'єкта в контексті життєвих зв'язків зі світом він зазначав, що мотивація не тільки пов'язує людину зі світом, але й стимулює розвиток активності, за допомогою якої людина змінює світ і змінюється сама. Провідною в його концепції стає думка не про детермінацію діяльності суб'єкта, а ідея про можливість «стати над полем», створювати і зберігати внутрішню сферу активності та саморозвитку суб'єкта.

Активній соціальній позиції й інтенції щодо розширення соціального простору взаємодії, що є характерним для О. Леонтьєва, С. Рубінштейн протиставляє активність, спрямовану на розширення внутрішнього простору, підтримування та розширення внутрішньої інтенційності, розвиток самосвідомості та самоусвідомлення.

Якщо О. Леонтьєв розглядав мистецтво як спосіб передачі смислу від творця до слухача, тобто екстеріоризації смислу, то для С. Рубінштейна культура стає твірною його особистісного простору, зокрема й шляхом інтеріоризації значень та смислів, які вже наявні в культурі.

Мистецтво, на думку С. Рубінштейна, допомагає індивідуалізації внутрішнього світу людини, яка початково сприймає художній твір, а потім відтворює його в новому ракурсі. Аналіз змісту понять «особистість» та «суб'єкт» показує, що в обох випадках йдеться про вплив соціального оточення і власної мотивації, які детермінують поведінку людини.

Суспільство з метою відтворення соціальної системи, збереження своїх соціальних структур прагне сформувати соціальні стереотипи і стандарти (групові, класові, етнічні, професійні й інші), зразки рольової поведінки. Щоб не бути в опози-

ції щодо суспільства, особистість засвоює цей соціальний досвід шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків. Однак через свою природну активність особистість зберігає і розвиває тенденцію до автономії, незалежності, свободи, формування власної позиції, неповторної індивідуальності. Результатом дії цієї тенденції є розвиток і перетворення не тільки самої особистості, але і суспільства.

Термін «особистість» в значенні «Personalität» вживається психоаналітиками (З. Фрейд, К.Г. Юнг), представниками гуманістичної психології (А. Маслоу, Г. Олпорт), а також автором теорії неповторної індивідуальної особистості Г. Мюрреєм. У зазначених течіях особистість є дещо «одичне», унікальне, що різко відрізняється від периферійного соціального фасаду, тобто соціальної маски, персони, «соціального індивіда». «Індивід» тим самим стає ядром «особистості» і як «одична» істота протиставляється світу.

У радянській психології необхідність розрізнення понять «індивід» і «особистість» визнається практично в усіх загальнопсихологічних напрямках, яких би різних інтерпретацій цих понять їхні представники не дотримувалися (Б. Ананьєв, Б. Зейгарник, Б. Ломов, С. Рубінштейн, Б. Теплов, О. Шорохова, Ш. Надирашвілі).

Поруч із розмежуванням понять «індивід» і «особистість» у радянській і закордонній психології в характеристиці особистості використовують різні тріади: «організм», «соціальний індивід» і «особистість» (М. Ярошевський, Р. Харре); «індивід», «особистість» й «індивідуальність» (С. Рубінштейн). Б. Ананьєвим введено уявлення про «індивід», «особистість», «суб'єкт діяльності» й «індивідуальність». Через поняття «індивід» він позначив «індивідні» природні властивості людини; через поняття «особистість» – соціальний стан людини в суспільстві, суспільні функції – ролі, цілі й ціннісні орієнтації, що визначають соціальну біографію людини. «Суб'єкт діяльності» Б. Ананьєв розумів як людину, що володіє свідомістю й активно перетворює світ у пізнанні, праці тощо, а «індивідуальність» – як інтегративне цілісне об'єднання «індивіда», «особистості» і «суб'єкта діяльності».

Через всю концепцію В. Ядова [18] проходить ідея про те, що тільки в русі від специфічних особливостей діяльності індивіда, що реалізує його ставлення до світу, можна виділити соціально-конкретні риси особистості й передбачити систему її вчинків. За одиницю аналізу соціальної поведінки особистості В. Ядов обирає диспозицію –

визначеність суб'єкта стосовно оцінки й певного способу поведінки, що є психологічним вираженням зв'язку потреб і конкретних умов діяльності. Ієрархічні рівні диспозицій є похідними від двох рядів, що взаємодіють, – ієрархічного ряду умов діяльності, в яких можуть бути опредмечені потреби особистості, й ряду потреб.

Принципом побудови ієрархії потреб тут є принцип поділу потреб за напрямками в різних сферах активності, а критерій класифікації – послідовне розширення граничної активності особистості, джерело якої, з боку суб'єкта, – потреба в досягненні двох протилежних цілей: злиття із соціумом і виділення власного «Я» як автономної одиниці.

За критерій для встановлення ієрархії умов діяльності В. Ядовим приймається тривалість часу, протягом якого ситуацію діяльності можна розглядати як відносно стійку [18].

На емпіричному рівні дослідження особистість і її цілісність розглядаються як своєрідні соціальні явища, як деяка сукупність соціальних крес. І в цьому разі соціальна якість особистості вивляється в усій повноті життя, воно, по суті, приховане за явищами буття особистості. Такий підхід важливий і необхідний як рівень у пізнанні особистості.

У цей час особистість все більше і частіше розглядається на основі поняття діяльності. Не треба тільки забувати, що діяльність може бути розглянута на різних рівнях буття людини: соціальному, біологічному, психологічному і фізіологічному. Відповідно і визначатися вона буде по-різному. Через діяльність як реальний процес співвідноситься внутрішнє і зовнішнє, точніше кажучи, зовнішнє проникає у внутрішнє (суспільні відносини перетворюються на межі особистості), а внутрішні властивості ніби виносяться зовні, проникають у зовнішнє (особистість опредмечує себе через зміну і перетворення суспільних відносин, предметного і духовного світу).

Отже, незбіг за змістом понять особистості і діяльності дозволяє зробити висновки про те, що соціальну якість не можна визначити тільки через поняття діяльності. Тому потрібно звернутися до інших особистісних якостей, але вони мають розглядатися не у відриві, а крізь призму діяльності. Це пояснюється саме тим, що характер діяльності і рівень її розвитку, як уже зазначалося, є істотними характеристиками особистості. Крім того, особистість потрібно розуміти як процес здійснення сукупності ієрархічно співвіднесених різних видів діяльності. Окремі автори зазначають, що

праця створила людину, а розподіл праці сформував розмаїття людських особистостей.

Якщо раніше у вивченні особистості перевага віддавалася зовнішнім умовам, зовнішнім параметрам, то зараз переноситься акцент на інше: особистість розкривається через аналіз внутрішнього змісту, який, своєю чергою, виявляється зовні, і тим самим в певному значенні сама себе змінює. В основі особистості, за О. Леонтьєвим, лежать відносини підпорядкованості людської діяльності, що породжується перебігом їх розвитку.

Особистість, за визначенням Л. Виготського [4], – це цілісна психічна система, яка виконує певні функції і виникає в людини для того, щоб обслуговувати ці функції. Основними функціями особистості є творче освоєння суспільного досвіду і включення людини в систему суспільних відносин. Всі сторони особистості виявляються тільки в діяльності й у відносинах з іншими людьми. Особистість існує, виявляється і формується в діяльності і спілкуванні. Звідси і найважливіша характеристика особистості – соціальний стан людини, всіма своїми виявами пов'язаний із життям навколишніх людей.

Е. Ільєнков зазначає: «Особистість взагалі є одиничним вираженням життєдіяльності «ансамбля» соціальних відносин. Така особистість є одиничним вираженням тієї необхідності обмеженої сукупності цих відношень (не всіх), якими вона безпосередньо зв'язана з іншими (з окремими а не з усіма) індивідами – «органами» цього колективного «тіла» – тіла роду людського» [8, с. 394].

Сучасна педагогічна наука розглядає особистість як єдине ціле, в якому біологічне невіддільне від соціального. Зміни в біології особистості позначаються не тільки на особливостях її діяльності, але і на способі життя. Однак вирішальну роль тут мають ті мотиви, інтереси, цілі, тобто результати соціального життя, які визначають стан особистості, додають їй сили для подолання своїх фізичних недоліків і особливостей характеру (запальність, соромливість, спрямованість тощо).

Справді, з того факту, що людина стає особистістю тільки в діяльності і через діяльність, ще не впливає, що поняття діяльності безпосередньо пояснює нам всі вияви особистості, всю систему індивідуальних відмінностей. Такий висновок впливає з того простого міркування, що особистість є не тільки продуктом, але й умовою діяльності, а отже, принаймні у відомому значенні ми повинні і саму ді-

яльність пояснювати через особистість. На нашу думку, Б. Ананьев [2] та І. Кон [9] справедливо наполягають на розмежуванні понять «людина як особистість» і «людина як суб'єкт діяльності», хоча, звичайно, є багато спільного між людиною як особистістю і людиною як суб'єктом діяльності.

В. Бехтерев зазначив: «Особистість є істотою соціальною в справжньому смислі слова, яка повторює не власні особливості, а загальні для всіх погляди, дотримується загальних для всіх звичаїв, виконує у відомих випадках загальні для всіх дії <...>. Людина в суспільстві, безумовно, підпорядкована суспільним вимогам» [3, с. 11].

Універсалізацією законів неорганічного, органічного і надорганічного світу, під яким В. Бехтерев розумів людське суспільство, він прагнув пояснити явища суспільного життя. Такі закони взято з фізики, біології й інших природничих наук: закон збереження енергії, закон тяжіння, закон етиронії й інші [3, с.88].

У педагогіці і психології проблеми особистості і її розвитку розглядаються в трьох основних напрямках: біологічному, соціологічному і біосоціальному.

Представники біологічного напрямку, які вважають особистість суто природною істотою, всю поведінку людини пояснюють дією властивих їй від народження потреб, потягів та інстинктів (З. Фрейд та інші).

Людина вимушена підкорятися вимогам суспільства і водночас постійно вгамовувати природні потреби. Щоб приховати цю постійну боротьбу із собою, вона «надіває маску» або незадоволення природних потреб заміняє яким-небудь видом діяльності.

Представники соціологічного напрямку вважають, що, хоча людина народжується як істота біологічна, однак у процесі свого життя вона поступово соціалізується завдяки впливу на неї тих соціальних груп, з якими вона спілкується. Чим нижча за рівнем розвитку особистість, тим яскравіше і виразніше виявляються в ній біологічні межі, передусім інстинкти володіння, руйнування, статеві тощо.

Представники біосоціального напрямку вважають, що психічні процеси (відчуття, сприйняття, мислення й інші) мають біологічну природу, а спрямованість, інтереси, здібності особистості формуються як явища соціальні. Таке розуміння особистості ніяк не може пояснити ні її поведінку, ні її розвиток.

Розуміння соціальної якості особистості не можна обмежувати тільки аналізом специфіки і структури діяльності (мета, засіб, результат тощо). Це з усією очевидністю свідчить на користь того незаперечного

факту, що потреби детермінують діяльність і тим самим безпосередньо впливають на соціальну якість особистості. Потреби не формально, не тільки як джерело, а змістовно, якісно визначають характер діяльності особистості. Потреба є центральною детермінуючою ланкою в реальній предметній діяльності людини. Отже, цілком зрозуміло, що не можна розглядати соціальну якість особистості без такого важливого елемента, яким є потреба.

Специфічне відтворення надприродного світу передбачає не тільки складні процеси мислення, пам'яті, уяви, але й особливий простір їх складних процесуальних перетинів в осмисленні не просто дійсності й рефлексії на неї, а дійсності, що містить смисл цілеспрямованого й доцільного суб'єкта. «Щоб мати психіку, потрібно мати передусім суб'єкта», «суб'єкт завжди є суб'єктом дії, а не будь-якої цілеспрямованості» [14, с. 262]. Можливість і необхідність бути суб'єктом є родовою, по-різному реалізованою властивістю людини.

Л. Виготський висловлював думку про те, що розвиток здійснюється в нерозривному внутрішньому зв'язку з навчанням, під час його поступального руху. Співпраця дитини й дорослого – центральний момент в освітньому процесі, оскільки розумовий розвиток дитини здійснюється шляхом формування в неї вищих психічних функцій за допомогою і за участю дорослого, тобто шляхом культурного розвитку дитини» [5, с. 134].

Як зазначає відомий філософ Е. Ільєнков, «біологію варто розглядати як дещо суттєво недиференційоване, а соціально організовану життєдіяльність у конкретно-історичних формах її культурної еволюції – як справжню причину виникнення психічних відмінностей» [8, с. 373]. І далі: «Тіло» людини, що виступає як особистість, – це її органічне тіло разом із тими штучними органами, які вона створює з речовини зовнішньої природи, коли «видовжує» й багатократно посилює природні органи свого тіла і тим самим ускладнює й урізноманітнює свої взаємини з іншими індивідами, свою «сутність»» [8, с. 393].

Поведінку індивідуума не можна розглядати поза його соціальним життям.

На думку Е. Ільєнкова, «особистістю – соціальною одиницею, суб'єктом, носієм соціально-людської діяльності – дитина стане лише там і тоді, коли сама розпочне цю діяльність здійснювати. Особистість і виникає тоді, коли індивід розпочинає самостійно як суб'єкт здійснювати зовнішню діяльність за нормами й еталонами, які задані йому зовні – тією культурою, у лоні якої він «прокидається» до людського жит-

тя, до людської діяльності. Поки ж людська діяльність звернена на нього, а він лишається її об'єктом; індивідуальність, яку він, звичайно, вже має, не є ще людською індивідуальністю. І лише із засвоєнням дитиною через інших людей людських способів ставлення до речей усередині її органічного тіла й виникають, формуються, утворюються специфічні людські органи <...>» [8, с. 398].

В. Штерн вважав, що особистість є продуктом як соціального середовища, тобто соціального чинника, так і спадкових переддиспозицій, які отримує людина від народження, тобто біологічного чинника. Соціальний чинник (середовище) і біологічний чинник (диспозиції організму) приводять до виникнення нового стану особистості. «Якщо із двох протилежних поглядів кожний може базуватися на серйозних основах, то істина має полягати в поєднанні їх обох: душевний розвиток не є простим виокремленням вроджених властивостей, простим сприйняттям зовнішніх впливів, він результат конвергенції внутрішніх даних із зовнішніми умовами розвитку. Ця «конвергенція» має силу як для основних рис, так і для окремих явищ розвитку. Про жодну функцію, про жодну властивість не можна запитувати: «Чи відбувається вона зовні? Чи ізсередини? Оскільки і те й інше бере участь – лише неоднакове в різних випадках – у її здійсненні» [17, с. 20].

Особистість – тіло, що мислить, тіло соціальне, що існує як рухоме, із просторовими і тимчасовими атрибутами. Категорії «рух», «простір» і «час» мають набути особистісного значення. Тому їх варто аналізувати як соціальний рух, соціальний простір і соціальний час. Щодо цього К. Абульханова-Славська пише: «Суперечність між безмежними просторово-часовими можливостями буття людства й обмеженістю людського життя в його індивідуальній формі є рушійною суперечністю відтворення індивідуальної життєдіяльності. Об'єктивно в житті індивіда постає потреба «встигнути здійснити себе» у житті, яка виступає для нього в формі тимчасової необхідності та системної організації його життя (суспільна діяльність, сім'я тощо) і спонукає його до активності. Це прагнення «здійснити себе» є доказом причетності індивіда до форм життя людства, його прагнення виконати своє суспільне «призначення». Це своєрідна «мотивація» життя часом, яка спонукає до відтворення подій і ситуацій у часі» [1, с. 76].

На думку Е. Ільєнкова, «справжня особистість, яка стверджує себе з усією характерною їй енергією і волею, й стає можливою лише там, де є необхідність ламати старі стереотипи життя, лише там, де закінчився період застою, панування штампів, і настав час творчості, лише там, де виникають і затверджують себе нові форми ставлення людини до людини, людини до самої себе» [8, с. 412].

Якщо особистісний досвід також може бути отриманий людиною у власній індивідуальній діяльності, то поява надособистісних феноменів свідомості неможлива без спілкування з іншими. Отже, діяльність не тільки суб'єктивує образ світу та мотивацію особистості, але і уводить її в поле культури.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абульханова-Славская К. Диалектика человеческой жизни. М., 1977. 223 с.
2. Ананьев Б. Человек как предмет познания. Л., 1968. 343 с.
3. Бехтерев В. Коллективная рефлексология. Пг., 1921. 436 с.
4. Выготский Л. Педагогическая психология / под ред. В. Давыдова. М.: Педагогика, 1991. 480 с.
5. Выготский Л. Избранные психологические исследования. М.: Изд-во АПН РСФСР, 1956. 517 с.
6. Деркач А., Сайко Э. Деятельность как основание акмеологического развития субъекта и надситуативная активность субъекта как действенный фактор ее развития. Мир психологии. 2008. № 2. С. 193–200.
7. Деркач А., Сайко Э. Развитие в акмеологии и акмеологическое развитие в структуре онтогенеза. Мир психологии. 2007. № 2. С. 208–221.
8. Ильенков Э. Философия и культура. М.: Политиздат, 1991. 464 с.
9. Кон И. В поисках себя: личность и самосознание. М.: Политиздат, 1984. 335 с.
10. Левин К. Теория поля в социальных науках. Пер. с англ. СПб., 2000. 368 с.
11. Лекторский В. Объект. Субъект. Познание. М., 1980. 358 с.
12. Леонтьев А. Деятельность. Сознание. Личность. М.: Политиздат, 1977. 304 с.
13. Леонтьев А. Избранные психологические труды: в 3 т. М.: Педагогика, 1983. Т. 2. 318 с.
14. Леонтьев А. Философия психологии. М., 1994. 228 с.
15. Маслоу А. Мотивация и личность. СПб.: Евразия, 1999. 479 с.
16. Рубинштейн С. Бытие и сознание. М.: Наука, 1957.
17. Штерн В. Психология раннего детства. Петроград, 1915. 280 с.
18. Ядов В. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности. Л., 1979. 264 с.